

İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi
Journal of the Human and Social Science Researches
[2147-1185]

[itobiad], 2018, 7 (4): 2646/2671

**Bölgesel Gelişme Bağlamında Kalkınma Ajanslarının Faaliyetleri:
TR82 Bölgesi (Kastamonu, Sinop, Çankırı) Örneği**

Activities of Development Agencies in The Context of Regional
Development: Case of TR82 Region (Kastamonu, Sinop, Çankırı)

Orhan KANDEMİR

Doç. Dr., Kastamonu Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Assoc. Prof., Kastamonu Univ., Faculty of Economics and Administrative Sciences,
okandemir@kastamonu.edu.tr
Orcid ID: 0000-0002-9274-3420

Ümmühan ERGİN

Kastamonu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü
Kastamonu University, Social Sciences Institute,
ummuhanergin_@hotmail.com
Orcid ID: 0000-0003-0242-3616

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types : Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received : 05.07.2018
Kabul Tarihi / Accepted : 27.11.2018
Yayın Tarihi / Published : 05.12.2018
Yayın Sezonu : Ekim-Kasım-Aralık
Pub Date Season : October-November-December
Cilt / Volume: 7 Sayı – Issue: 4 Sayfa / Pages: 2646-2671

Atıf/Cite as: KANDEMİR, O, ERGİN, Ü. (2018). Bölgesel Gelişme Bağlamında Kalkınma Ajanslarının Faaliyetleri: TR82 Bölgesi (Kastamonu, Sinop, Çankırı) Örneği. İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 7 (4), 2646-2671. Retrieved from <http://www.itobiad.com/issue/39481/451380>

İntihal /Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. <http://www.itobiad.com/>

Copyright © Published by Mustafa YİĞİTOĞLU- Karabük University, Faculty of Theology, Karabük, 78050 Turkey. All rights reserved.

Bölgesel Gelişme Bağlamında Kalkınma Ajanslarının Faaliyetleri: TR82 Bölgesi (Kastamonu, Sinop, Çankırı) Örneği¹

Öz

Türkiye’de bölgesel gelişme farklılıklarının giderilmesi dolayısıyla sürdürülemez boyutlara ulaşan iç göç sürecinin önlenmesi önemli bir hedefdir. Fakat yıllarca merkezîyetçi bir anlayışa göre sürdürülen kalkınma politikaları, bölgesel gelişme farklılıklarının giderilmesinde yeterince başarı sağlayamamıştır. Bu nedenle tavandan-tabana yönelen bir kalkınma politikası terk edilerek, yerine yerel aktörleri ön plana çıkaran, bölgesel dinamikleri harekete geçirmeyi hedefleyen bir kalkınma anlayışına geçilmiştir. Bu yeni kalkınma anlayışında, Düzey 2 bölgesel sınıflandırmasına göre yapılandırılan 26 kalkınma ajansı anahtar bir role sahiptir. Bu kalkınma ajansından birisi araştırma alanımız olan TR82 bölgesinde faaliyette bulunan Kuzey Anadolu Kalkınma Ajansı (KUZKA)’dır. Çalışmada KUZKA’nın bölgesel gelişmeyi sağlama ve dolayısıyla bölgesel gelişme farklılıklarını azaltmak için uyguladığı faaliyetler TR82 bölgesi bağlamında değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: TR82 bölgesi, KUZKA, Bölgesel Gelişme, Kastamonu, Sinop, Çankırı

Activities of Development Agencies in The Context of Regional Development: Case of TR82 Region (Kastamonu, Sinop, Çankırı)

Abstract

In Turkey, it is an important aim to be prevented the internal migration process which reached an unsustainable level because of eliminating the regional development differences. However, the development policies pursued according to a centralist approach for years have not obtained the expected results in eliminating the regional development differences. For this reason, a top-down development policy has been abandoned. Instead, it has been adopted a development approach emphasizing local actors and aiming to mobilize regional dynamics. In this new development approach, 26 development agencies structured in according to the regional categorization of Degree 2 have a pivotal role. One of these development agencies is Northern Anatolia Development Agency (KUZKA) operating in the TR82 Region which is our research area. In the study, the activities that KUZKA has applied in order to enable the regional development and reduce the regional development differences are assessed in the context of the TR82 Region.

Keywords: TR82 Region, KUZKA, Regional Development, Kastamonu, Sinop, Çankırı

¹Bu çalışma, 10-12 Nisan 2017 tarihlerinde düzenlenen, Uluslararası Taşköprü Pompeiopolis Bilim Kültür Sanat Araştırmaları Sempozyumu’nda sözlü bildiri olarak sunulan ve özet metni basılan “Kalkınma Ajanslarının Bölgesel Gelişmeye Katkısı: TR82 Bölgesi (Kastamonu, Sinop, Çankırı) İçin Değerlendirme” isimli bildirinin genişletilmiş halidir.

Giriş

Bölgesel kalkınma politikası, bölgesel ve yerel kaynakların verimli kullanımı ile ekonomik büyümeyi sürdürmeyi ve yaşam koşullarını iyileştirmeyi amaçlayan bir dizi politika önlemi olarak tanımlanabilir (Tudor, 2014:37). Dolayısıyla yerel ve bölgesel ekonomik kalkınma çabaları, bir bölgenin ekonomisini veya refahını ilerletmek için tasarlanan stratejileri ve eylemleri kapsar. Bunlar arasında; işsizliği azaltmak, bölgesel gelir seviyesini, bölgedeki işletmelerin rekabet gücünü ve kârlılığını arttırmak, ortalama yaşam kalitesini iyileştirmek, bölgelerarası gelir farklılıklarını azaltmak, bölgeye yatırım çekmek, bölgenin altyapısını geliştirmek gibi alt hedefler ön plandadır (Beer ve Maude, 2002:5).

Bölgelerarası gelişmişlik farklılıkları sorunu, her ülkede aynı düzeyde olmasa da, tüm ülkelerin genel bir sorunu konumundadır. Dünya ülkelerinin çoğu dengeli bir kalkınmayı sağlayamamış bu nedenle bölgesel dengesizliklerin ortaya çıkardığı sosyo-ekonomik sorunlarla mücadele etmek zorunda kalmışlardır. Tarihsel süreçte bölgesel kalkınma sorunlarının çözümü önemli bir konu olmasına karşın, sorunun çözümü için izlenen politikalarda zamanla değişimler olmuştur. Bölgesel kalkınma da, geçmişte merkezi yönetimin müdahalesine dayanan tavandan-tabana bir yaklaşım izlenirken, bu gün bölgesel unsurların katılımıyla gerçekleşebilecek bir süreç haline gelmiştir. Bu kapsamda ortaya çıkan bölgesel kalkınma ajanslarının dünyada ki ilk uygulamalarına 1930'lu yıllarda rastlanmıştır (Tutar ve Demiral, 2007:65).

Bölgesel kalkınma farklılıklarıyla mücadele Türkiye içinde önemli bir konu olmuştur. Bu çerçevede 1960'lı yıllardan itibaren bölgelerarası gelişme farklılıklarını gidermek amacıyla, beş yıllık kalkınma planları uygulanmıştır. Bu planların hazırlanmasında kalkınmada öncelikli yöreler ve buna yönelik teşvik uygulamaları esas alınmıştır. Fakat bu uygulamalar konu ile ilgili bağımsız yerel kurumların olmaması ya da var olan kurumların etkin işlememesi nedeniyle başarısız olmuştur (Oskay ve Kubar, 2007:204-205). Türkiye, Avrupa Birliği'ne katılım süreci ile birlikte tüm aday ülkeler için belirlenen kriterlere uymak ve bu sayede Avrupa Birliği'nin mali fonlarından yararlanmak amacıyla bazı düzenlemeler yapmıştır. Bu çerçevede 2002 yılında istatistiki bölgelere ayrılma sistemini (NUTS) kabul etmiş, daha sonraki süreçte ise bölgesel kalkınma ajanslarının kurulmasına karar vermiştir (Utan ve Saygın, 2016:71).

1960'lı yıllarda başlayan ve merkezi transferlerle bölgesel gelişmenin sağlanmak istendiği süreçte DPT'ye önemli görevler verilmesine karşın yeterince başarı yakalanamaması ve yukarıda bahsedilen Avrupa Birliği'ne katılım sürecinin de etkisiyle, yerel dinamikleri harekete geçirmeyi hedefleyen bölgesel kalkınma ajansları 2006 yılında kurulmuştur. 25.1.2006

tarihinde kabul edilen 5449 sayılı Kalkınma Ajanslarının Kuruluşu ile ilgili Kanununun 4. maddesinde; Ajansların ulusal düzeyde koordinasyonundan Devlet Planlama Teşkilatının sorumlu olduğu belirtilse de, DPT 2011 yılının Haziran ayında, Kalkınma Bakanlığı'na dönüştürülmüştür.

Elli yıllık bir geçmişe sahip olan ve ulusal düzeyde plan yapmakla görevli özel bir ihtisas kurumu olan Devlet Planlama Teşkilatı'nın lağvedilmesiyle kurulan, Kalkınma Bakanlığı, yeni kalkınma anlayışının ürünü olan kalkınma ajansları için bir şemsiye görevi üstlenirken, kalkınma ajansları da bir anlamda Bakanlığın taşra teşkilatı konumuna gelmiştir (Övgün, 2011:264-265).

Bu gün bölgesel gelişme farklılıklarının giderilmesinde kalkınma ajanslarına önemli görevler düşmektedir. Bu kapsamda çalışmanın amacı; Kalkınma ajanslarının bölgesel gelişmeyi sağlama, dolayısıyla bölgesel gelişme farklılıklarını azaltmak için yaptıkları faaliyetleri araştırma alanımız olan TR82 bölgesi bağlamında değerlendirmek ve konu ile ilgili öneriler getirmektir. Bu amaca ulaşmak için konu 4 bölümde ele alınmıştır. Birinci bölümde değişen kalkınma anlayışı ile birlikte Türkiye'de kalkınma ajanslarının ortaya çıkışı ele alınmış, ikinci bölümde TR82 Bölgesinin kalkınma göstergeleri bakımından genel durumu değerlendirilmiş, üçüncü bölümde KUZKA'nın bölgenin gelişmesi adına yaptığı faaliyetler, kullandığı enstrümanlar bağlamında vurgulanmış, dördüncü bölümde KUZKA'nın faaliyetlerinin bölgeye olan ekonomik etkileri değerlendirilmiştir. Sonuç bölümünde ise konu ile ilgili öneriler getirilmeye çalışılmıştır.

1. Değişen Kalkınma Anlayışı ve Türkiye'de Kalkınma Ajanslarının Ortaya Çıkışı

19. yüzyılın tamamında ve 20. yüzyılın büyük bir bölümünde, bölgesel kalkınma konusu ve sorunlarının açıklaması genellikle dışsal büyüme teorileri ile yapılmıştır. Bu görüş, az gelişmiş bölgelerde dışsal faktörlerin ekonomik ve sosyal ilerlemeye önemli bir etkisi olduğunu varsaymaktaydı. Bu anlayışa göre, ekonomik olarak daha gelişmiş olan ve daha hızlı kalkınan bölgelerin daha az gelişmiş bölgeleri büyümeye, sürüklediği kabul edilmekteydi (Przygoda, 2015).

1929'da başlayıp 1939'a kadar süren Büyük Bunalımın yarattığı etkiler nedeniyle ön plana çıkan Keynes'in devlet müdahalesine dayanan iktisat politikaları, 1970'lerdeki stagflasyon krizine kadar sürmüş, bu dönemde devlet kuruluşlarının yerel organlar karşısındaki güçleri her alanda artmıştır. Bu nedenle 1970 öncesindeki bölgesel kalkınma politikaları merkezîyetçi bir yapı sergilemiştir (Kargı, 2009: 21). Bu çerçevede 1930'lu yıllardan 1960'lı yılların sonuna kadar Keynesyen iktisadi model ve Fordist üretim tarzının etkisinin bir sonucu olarak bölgesel kalkınma konusunda exojen (dışsal) modellere ağırlık verilmiştir (Sakal ve Demirhan, 2014:181).

Bu süreç 1970'lerde yaşanan krizlerle değişmiş endojen kalkınma modelleri ile yerleşme dolayısıyla kendi potansiyeli ile gelişme önemli hale gelmiştir

(Sakal ve Demirhan, 2014:181). 1970'lerde yaşanan kriz sonrası dönemde neo-liberal politikalar çerçevesinde devlet küçülmeye başlamıştır. Bu gün bölgesel kalkınma, Keskin ve Sungur (2010:278)'un ifade ettiği gibi, merkezden yönlendirilen politikalardan öte, ilgili bölgedeki yerel girişimcileri ve yerel dinamikleri harekete geçirmeyi amaçlayan bir bölgesel kalkınma anlayışına dönüşmüştür.

Endojen büyüme teorisi, uzun vadeli ekonomik büyüme için bazı önemli faktörlere dikkat çekmektedir. Bunlardan en önemlileri: Beşeri ve fiziki sermaye (teknoloji) yatırımları, AR-GE'ye ayrılan kaynak düzeyi ve yerel yönetimlerin izlediği ekonomi politikaları şeklindedir (Przygoda, 2015). Küreselleşmeyle birlikte bölgelerarası dengesizlikleri gidermek amacı, giderek devletlerin asli öncelikleri arasından çıkmaya başlamış, küresel rekabette avantaj elde etmek için ülkelerden ziyade bölgeler daha fazla önem kazanmıştır (Özer, 2007:390). Küreselleşme ile ortaya çıkan değişim süreci, kurumların toplumla olan ilişkiler sistemini değiştirmiştir. Bu bağlamda yirminci yüzyılın büyük bir bölümünde etkili olan, geleneksel kamu yönetimi modeli 1980'lerin ikinci yarısından sonra değişmiş ve daha esnek, piyasa tabanlı bir anlayışı kabul eden yeni kamu yönetimi modeline dönüşme sürecine girmiştir (Gökçe ve Turan, 2008:176-177).

1970'li yıllardan itibaren geleneksel yukarıdan-aşağıya kalkınma politikalarının başarısız olması bu tür kalkınma yaklaşımlarının geçerliliğinin sorgulanmasına yol açmış ve daha yenilikçi aşağıdan-yukarıya kalkınma politikaları ve stratejileri üretilerek uygulamaya konulmuştur (Pehlivan, 2013:415-416). Bu tür bölgesel kalkınma politikalarında, sorumluluk genellikle hükümet birimlerinden uzaklaşmakta ve bunun yerine, ekonomik kalkınma girişimlerinin geliştirilmesi ve uygulanmasıyla ilgili sorumluluk bölgesel kalkınma ajansları gibi yarı özerk kamu kurumlarına devredilmektedir (Halkier, 2011:1-2). Dolayısıyla küreselleşme ile beraber önemi artan tabandan-tavana kalkınma politikaları, bölgesel kalkınma ajansları gibi yerel kurumları ön plana çıkarmıştır (Akbulut ve Göküş, 2017:80). Özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısından sonra yerel gelişme konusunun daha fazla önem kazanması sayesinde, kalkınma ajansları bölgesel gelişmenin önemli bir aktörü olarak değerlendirilmeye başlanmıştır (Küçükali, 2013:207). Genel olarak kalkınma ajanslarının bölgesel kalkınma sürecindeki rollerini; ekonomik, liderlik, yönetim-koordinasyon ve uygulama rolleri olmak üzere dört temel kategoride toplayabiliriz (Mountford, 2009:9-10).

1980'lerde küreselleşme süreci ile birlikte gittikçe artan yerel rekabet ortamı, özel sektörün ve yerel aktörlerin bölgesel kalkınma sürecine aktif katılımının sağlanması görevinin bölgesel kalkınma ajanslarına verilmesine yol açmıştır. Fakat kalkınma ajanslarının bazı AB ülkelerinde ortaya çıkış süreci daha eski olmuştur (Özen, 2005: 4). Yeni bölgesel kalkınma yaklaşımının en önemli

aracı olan kalkınma ajanslarının Dünya’da ilk örneğine ABD’de rastlanılmakla birlikte, II. Dünya Savaşı sonrası dönemde pek çok Avrupa Birliği ülkesinde sayıları artmıştır (Yılmaz, 2011:30). Örneğin Avusturya, Belçika, İrlanda ve Fransa bölgesel kalkınma ajansları ile ilk kez 1950’li yıllarda tanışırken, Almanya, Hollanda, İngiltere ve İtalya 1960’lardan sonra, Yunanistan, İspanya, Finlandiya ve Danimarka ise 1980’lerde tanışmıştır (Özen, 2005: 4).

Kalkınma ajanslarının Türkiye’nin gündemine girmesi ise özellikle 1999 yılında Avrupa Birliği’ne aday ülke sıfatını kazandığı Helsinki Zirvesi ile olmuştur (Yılmaz, 2011:30). Türkiye’de kalkınma ajansları, Avrupa Birliği’ne uyum süreci çerçevesinde, bir taraftan bölgesel gelişmeyi teşvik etmek diğer taraftan AB’nin üye devletlere sağladığı teşvik fonlarından yararlanma amacı ile kurulmuştur (Oskay ve Kubar, 2007:213).

Türkiye’nin AB’ne tam üyelik aşamasına yaklaştığı 2000’li yıllarda, katılım öncesi mali yardımların en yoğun olduğu bölgesel kalkınma programlarından pay alabilmesi için, AB bölgesel gelişme politika ve uygulamalarıyla uyumlu bir bölgesel örgütlenme sağlanması çabaları artmıştır (Dinler, 2012: 352). Bu kapsamda bölgesel analizlerin daha sağlıklı yapılabilmesi için Türkiye, Avrupa Birliği istatistiki sınıflandırma birimleri ile uyumlu 12 adet Düzey 1 ve 26 adet Düzey 2 bölgesine ayrılmıştır (Sakal ve Demirhan, 2014:202). Türkiye’nin AB ile bölgesel politikalarını uyumlaştırmak amacıyla NUTS sistemini kabul etmesinin ardından bölgesel kalkınma ajanslarının kurulması sürecine girilmiştir (Karakılıç, 2014:480).

Bu çerçevede Türkiye’de kalkınma ajanslarının ortaya çıkmasında; Küreselleşme süreci ile birlikte kalkınma anlayışında yerel dinamiklere dayalı bir dönüşüm sürecinin yaşanması, AB’ne tam üyelik süreci ve AB’nin bölgesel gelişmeye yönelik fonlarından yararlanmak amacı gibi faktörler etkili olmuştur.

Bu kapsamda, sekizinci beş yıllık kalkınma planı dönemi (2000-2005) ile dokuzuncu beş yıllık kalkınma planı dönemi (2007-2013) arasında, 2006 yılında kalkınma ajanslarının kuruluşu ve görevleri ile ilgili 5449 sayılı kanun yayımlanmıştır (Dinler, 2012:352). 25.1.2006 tarihinde kabul edilen ve 08 Şubat 2006 tarihinde yayımlanarak yürürlüğe giren 5449 sayılı Kanununun 1. maddesinde belirtildiği üzere kalkınma ajanslarına, *“kaynakların yerinde ve etkin kullanımını sağlamak, yerel potansiyeli harekete geçirmek, bölgeler arası ve bölge içi gelişmişlik farklarını azaltmak”* gibi hedefleri gerçekleştirme görevi verilmiştir.

Türkiye’de bu gün Düzey II’ye göre yapılandırılan 26 kalkınma ajansının kuruluş süreci şu şekilde olmuştur (Eroğlu ve Kum, 2010:180-181);

*5449 Sayılı Kanun gereğince 26 Düzey-II bölgesinin her birinde kalkınma ajansı kurulması öngörülmüştür. Bu kapsamda önce 6 Temmuz 2006 tarih ve 26220 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanan Bakanlar Kurulu Kararı ile Adana ve Mersin illerini kapsayan Çukurova ve İzmir ilini kapsayan İzmir

Bölgesinde kalkınma ajansları kurulmuştur. Kurumsal yapının oluşturulmasından sonra 2007 yılı ocak ayında faaliyetlerine başlayan bu iki kalkınma ajansı, açılan davalar ve yürütmeyi durdurma kararları nedeniyle faaliyetlerini yaklaşık bir yıl süreyle durdurmak zorunda kalmışlardır. Fakat sonraki süreçte Anayasa Mahkemesi'nin, olumlu karar vermesi sayesinde Mart 2008'de yeniden faaliyetlerine başlamışlar dolayısıyla diğer bölgelerde kurulması planlanan yeni kalkınma ajanslarının önünde herhangi bir hukuki engel kalmamıştır.

Bu çerçevede önce 22 Kasım 2008 tarihli Resmi Gazete'de yayımlanan, 10 Kasım 2008 tarih ve 2008/14306 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile İstanbul, Samsun, Diyarbakır, Konya, Erzurum, Gaziantep, Mardin ve Van İllerinin merkez olduğu sekiz kalkınma ajansı, daha sonra 25 Temmuz 2009 tarihli Resmi Gazete'de yayımlanan, 14/7/2009 tarih ve 2009/15236 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile 16 yeni ajans kurularak, planlandığı şekilde toplam 26 ajansın kuruluş süreci tamamlanmıştır (Eroğlu ve Kum, 2010:180-181). Bu kalkınma ajanslarından birisi araştırma alanımız olan TR82 bölgesinde (Kastamonu, Çankırı ve Sinop) faaliyette bulunan Kuzey Anadolu Kalkınma Ajansı (KUZKA)'dır.

Bölgesel kalkınma ajanslarını ön plana çıkaran bu yeni kalkınma anlayışında planlama faaliyetlerinin merkezi düzeyden ziyade yerel düzeyde ve stratejik bir perspektifle ele alınması amaçlanmıştır. Bu anlayışla DPT gibi sadece ulusal düzeyde plan yapan ve bürokrasi içinde ayrı ve güçlü bir konumu olan bir planlama kurumu yerine Kalkınma Bakanlığı kurulmuştur. Kalkınma Bakanlığı, kalkınma ajanslarının hem kendi aralarında hem de merkezi yönetimle olan ilişkilerinde köprü görevi üstlenerek, koordinasyonu sağlamaktadır (Övgün, 2011:279).

Araştırma konumuz olan KUZKA 25.07.2009 tarih ve 27299 sayılı Resmi Gazetede yayımlanan Bakanlar Kurulu Kararı ile kurulmuş olup, 1 Genel Sekreter, 19 Uzman Personel ve 1 Destek Personeli ile çalışmalarına başlamıştır (KUZKA, 2016a:2).

2. TR82 Bölgesinin Kalkınma Göstergeleri Bakımından Genel Durumu

Türkiye'de Düzey 2 bölgelerinin sosyo-ekonomik gelişme durumlarını ortaya koyan çalışmalardan birisi Dinçer vd. (2003)'nin DPT adına yaptıkları çalışma olup, bu çalışma sonucuna göre, TR82 bölgesi genel gelişmişlik sıralaması bakımından 26 bölge içinde 21. sırada yer almıştır. Yine konu ile ilgili daha güncel çalışmalardan birisi, Kalkınma Bakanlığı (2013a) tarafından 2011 yılı için yapılmıştır. Bu çalışma sonuçlarına göre bölgenin sıralamadaki yeri az da olsa iyileşerek, 26 bölge içinde 19. sıraya yükselmiştir.

Tablo 1: Bölge İllerinin Sosyo-ekonomik Gelişmişlik Sırası (2003 ve 2011 çalışmaları)		
	2003 Araştırması*	2011 Araştırması**
İller	Sıra	Sıra
Kastamonu	51	47
Sinop	57	51
Çankırı	59	54
TR82 Bölgesi	21	19
Kaynak: * Dinçer vd., 2003.		
**T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2013a.		

T.C. Kalkınma Bakanlığı (2014a:42-44)'nin Bölgesel Gelişme Ulusal Stratejisi (2014-2023)'de belirtildiği üzere, son dönemde azalış eğiliminde olmasına karşın, gelir dağılımında Türkiye'nin doğu - batı yönünde hala önemli farklar vardır. 2004-2011 döneminde kişi başına gayri safi katma değer (GSKD) sıralamalarında TR82 Bölgesi 11. sıradan 18. sıraya gerilemiştir. Bu olumsuz durumun nedeni 2004-2011 döneminde TR82 bölgesinde kişi başına GSKD'in %6,7'lik yıllık ortalama artış oranı ile hem tüm bölgelerin ve %8,9 olan ülke ortalamasının altında kalmasıdır (T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2014a:42-44). Bölgesel gelişme sürecinde yaşanan bütün bu olumsuzluklar, bölgenin tarihsel süreçte önemli düzeyde göç vermesine yol açmıştır. Bu durum, (Dinçer vd., 2003:10)'nin de vurguladığı gibi bölge için az gelişmişlik kısır döngüsüne yol açmakta olup, bu kısır döngüden kurtulmak için kamu müdahalesi zorunlu hale gelmektedir (Dinçer vd., 2003:10). Tabi ki bu gün bahsedilen bu kamu müdahalesinin temel aktörü, bölgede kurulu kalkınma ajansıdır.

Sosyo-ekonomik gelişme düzeyi düşük bölgelerin net göç düzeyi de genellikle negatif olmaktadır. Başlangıçta bölgenin sosyo-ekonomik gelişme düzeyinin düşük olması nedeniyle bölge dışına yönelen göç hareketleri, bölgenin az gelişmişliğini zamanla daha da pekiştirmiştir (Kandemir ve Kürkcü, 2016:25-26). Aşağıdaki tablo da görüldüğü gibi, TR82 bölgesi için 2000 yılı genel nüfus sayımında bölgenin net göç düzeyi negatif iken, bu durum ADNKS göre hesaplanan son beş yıllık (2013-2017) dönemde pozitif olmuştur.

Tablo 2: Bölgenin Göç Durumu			
Yıllar	Aldığı göç	Verdiği göç	Net göç
2000*	63.245	95.792	-32.547
2013-2017**	221.728	219.145	2.583
*Genel nüfus sayımı verilerinden alınarak bölge illerine göre hesaplanmıştır,			
**2013-2017 dönemi 5 yıllık (2013,2014,2015,2016,2017) göç verileri ADNKS yıllık verileri yardımı ile hesaplanmıştır.			
Kaynak: TÜİK, Göç İstatistikleri.			

Yukarıda Tablo 2’de görüldüğü üzere, bölgenin geçmişte sahip olduğu düşük sosyo-ekonomik gelişme düzeyi ve buna bağlı ortaya çıkan negatif net göç olgusu bölgenin bu günkü nüfus profilini de olumsuz etkilemiştir. Kandemir ve İren (2017)’inde vurguladığı gibi, bugün bölgenin toplam nüfusu diğer bölgelerin altında kalmakla birlikte, toplam nüfus içinde yaşlı nüfus oranı görece yüksek iken, genç nüfus oranı görece daha düşük düzeyde kalmaktadır.

TÜİK Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi (ADNKS) 2016 yılı verilerine göre TR82 Bölgesi (Kastamonu-Sinop-Çankırı) nüfusu, 766.303 kişi olup, 26 düzey 2 bölgesi arasında nüfusu 1 milyonun altında kalan tek düzey 2 bölgesidir. Bölge, özellikle tarihsel süreçte İstanbul ve Ankara gibi büyük şehirlere yoğun miktarda göç vermiştir (KUZKA, 2016b:2).

Tablo 3: Düzey 2 Bölgeleri Nüfusunun Yaş ve Bağımlılık Oranı Profili (2017)							
BÖLGE ADI	0-14 yaş	15-64 yaş	65 yaş ve üzeri	Toplam yaş bağıml. oranı	Yaşlı bağıml. oranı (65+ yaş)	Genç bağıml. oranı (0-14 yaş)	Yaşlı Nüfusun (65+)/ Toplam Nüfus İçindeki Oranı (%) ^a
Türkiye	19033488	54881652	6895385	47,25	12,56	34,68	8,53
İstanbul	3324439	10714927	989865	40,26	9,24	31,03	6,59
Tekirdağ, Edirne, Kırklareli	333577	1252842	181949	41,15	14,52	26,63	10,29
Balıkesir, Çanakkale	289595	1198238	247408	44,82	20,65	24,17	14,26
İzmir	808490	3020262	450925	41,7	14,93	26,77	10,54
Aydın, Denizli, Muğla	588947	2101770	347608	44,56	16,54	28,02	11,44
Manisa, Afyon, Kütahya, Uşak	625375	2101644	338942	45,88	16,13	29,76	11,06
Bursa, Eskişehir, Bilecik	837313	2808468	373335	43,11	13,29	29,81	9,29
Kocaeli, Sakarya, Düzce, Bolu, Yalova	841461	2642122	321898	44,03	12,18	31,85	8,46
Ankara	1149320	3853817	441889	41,29	11,47	29,82	8,12
Konya, Karaman	588173	1619455	219193	49,85	13,53	36,32	9,03
Antalya, Isparta, Burdur	647902	2138874	276229	43,21	12,91	30,29	9,02
Adana, Mersin	987026	2702764	320616	48,38	11,86	36,52	7,99
Hatay, Kahramanmaraş, Osmaniye	917308	2079311	233954	55,37	11,25	44,12	7,24
Kırkkale, Aksaray, Niğde, Nevşehir, Kırşehir	351880	1050569	158325	48,56	15,07	33,49	10,14
Kayseri, Sivas, Yozgat	566780	1612848	237045	49,84	14,7	35,14	9,81
Zonguldak, Karabük, Bartın	182746	727079	125097	42,34	17,21	25,13	12,09
Kastamonu, Çankırı, Sinop	132344	504553	128977	51,79	25,56	26,23	16,84
Samsun, Tokat, Çorum, Amasya	562320	1870377	340689	48,28	18,21	30,06	12,28
Trabzon, Ordu, Giresun, Rize, Artvin, Gümüşhane	500108	1793799	339510	46,81	18,93	27,88	12,89
Erzurum, Erzincan, Bayburt	263386	712140	96878	50,59	13,6	36,99	9,03
Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan	356197	690150	69463	61,68	10,06	51,61	6,23
Malatya, Elâzığ, Bingöl, Tunceli	405640	1163160	157399	48,41	13,53	34,87	9,12
Van, Muş, Bitlis, Hakkâri	734315	1309270	85085	62,58	6,5	56,09	4,00
Gaziantep, Adıyaman, Kilis	877446	1719052	160412	60,37	9,33	51,04	5,82
Şanlıurfa, Diyarbakır	1368386	2163223	154045	70,38	7,12	63,26	4,18
Mardin, Batman, Şırnak, Siirt	793014	1330938	98649	67	7,41	59,58	4,44

^aTabloya göre hesaplanmıştır.

Kaynak: TÜİK, Adrese dayalı nüfus kayıt sistemine göre yaş bağımlılık oranı

TÜİK (2017), “İstatistiklerle Yaşlılar, 2016” çalışmasında da vurgulandığı üzere, TR82 bölgesi illeri yaşlı nüfus oranının en yüksek olduğu illerden oluşmaktadır. Bu durum bölge geneline de yansımakta olup, Tablo 3’de görüldüğü gibi bölge %16,84 ile yaşlı nüfusun (65+), toplam nüfus içindeki oranının en yüksek olduğu düzey 2 bölgesi konumundadır.

Bölgede, doğurganlığın düşük olması yanında, yoğun göç süreci ve uzayan ortalama ömür gibi nedenlerle yaşlı nüfus oranı görece yüksektir. Bu durum Tablo 3’de de görüldüğü gibi bölgede genç bağımlılık oranının Türkiye ortalamasının altında ve yaşlı bağımlılık oranının Türkiye ortalamasının üstünde kalmasına yol açmaktadır (KUZKA, 2016b:9). Hatta bölge, sahip olduğu 25,56 düzeyindeki yaşlı bağımlılık oranı ile ilk sırada yer almaktadır. Buna karşın genç bağımlılık oranı bakımından ise 26,23 düzeyi ile 34,68 olan Türkiye ortalamasının oldukça altında kalmaktadır. Bu demografik göstergeler bölgenin mevcut potansiyelini iyi kullanabilmesi dolayısıyla gelişmesi bakımından oldukça olumsuz olup, Kandemir ve İren (2017)’in de ifade ettiği gibi ileriki süreçte bölgede işgücü arzı açısından önemli sorunlarla karşılaşılmasına yol açabilir.

Bu çerçevede bölgenin yerel potansiyelinin ortaya çıkartılması ve karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olunan alanlara daha fazla yoğunlaşılması çok önemlidir. Bu konuda en büyük görev tabii ki KUZKA’ya düşmektedir. KUZKA’nın bu konuda yapacağı tanıtımlar ve yönlendirmelerle bölgede karşılaştırmalı üstük arz eden sektörlerin gelişmesi sağlanabilir. Bu faaliyetler sonucu bölgede zamanla ortaya çıkacak ekonomik gelişmeler sayesinde gençlerin istihdam imkânı artacak, bölge illerinde bulunan ve hızla gelişen üniversitelerinde katkısıyla bölge genç nüfus için daha da cazip hale gelecektir.

3. KUZKA’nın Bölgesel Gelişme Adına Yaptığı Faaliyetler

TR82 Bölgesi illerinin kalkınma faaliyetlerinin koordinasyonu için kurulmuş olan Kuzey Anadolu Kalkınma Ajansı, 2010 yılında kurulum çalışmalarını tamamlayarak, bölgedeki faaliyetlerine başlamış ve ajansın merkezinin Kastamonu olmasına karar verilmiştir. Ajans, bu dönemde bölge planının mevcut olmaması nedeniyle kapsamlı bir proje teklif çağrısına çıkamamış, sadece 29 Kasım 2010 tarihi itibarıyla Doğrudan Faaliyet Mali Desteği Programına çıkmış, bu çerçevede 2010 yılı bütçesinin %2’si olan 200.000 TL. düzeyinde bir destekle bu programı ilan etmiştir (KUZKA, 2010:19). Program kapsamında sözleşme imzalanan projelerin tamamı başarı ile tamamlanmış olup, bütçe gerçekleştirme oranı yaklaşık %96,5 olmuştur (KUZKA, 2012:33).

Ajans, 2011 yılında, 2011-2013 Bölge Planı çalışmalarına başlanmış konu ile ilgili 9 çalıştay yapılarak, plan tamamlanmıştır. Planın hazırlanmasını takiben “KOBİ” ve “Çevre ve Turizm Altyapısı” mali destek programları ile ilgili ilk proje teklif çağrısına çıkmıştır (KUZKA, 2012:21-29).

2013 yılında bölgedeki ilçelere yönelik analizler yapılarak, bölgenin 2014-2023 Taslak Bölge Planı çalışmaları tamamlanmıştır. Yine bu dönemde 2014-2023 Bölge Planı çalışmalarına altlık sağlamak adına imalat sanayi alt sektörlerinde 3 Yıldız Küme Analizi yapılmıştır (KUZKA, 2014).

Bugün KUZKA aşağıda ayrıntılı olarak açıklanacak, mali ve teknik destekler yanında danışmanlık ve teşvik uygulamaları, sektör analizleri, fuar, çalıştay, sempozyum vb. etkinlikler ile bölgeye yönelik etkileri esas olarak orta ve uzun vadede ortaya çıkacak pek çok faaliyet gerçekleştirmektedir.

3.1. Mali Destekler:

KUZKA'nın sunduğu mali destekler genellikle "proje teklif çağrısı" ve "doğrudan faaliyet mali desteği" şeklinde olmaktadır. Fakat bu araçlardan en yaygın olarak kullanılanı "proje teklif çağrısı yöntemidir". Proje teklif çağrısı uygulamasında ilan edilen mali destek programlarına askı süresince proje başvuruları alınmaktadır. Değerlendirme döneminde başarılı olan projelere hibe şeklinde destekler sağlanmaktadır. Doğrudan faaliyet mali destek programlarında, ise genellikle bölge için önemli olabilecek stratejik eylemlerin gerçekleştirilmesine katkı sağlayacak olan faaliyetlere mali nitelikli destek verilmektedir (<https://www.kuzka.gov.tr/destekler.asp?D=11&Destekler=mali-destekler>).

KUZKA, faaliyetlerine başladığı 2010 yılından itibaren, 4 proje teklif çağrısına çıkmış, bu kapsamda 8 farklı mali destek programı ve 1 adet güdümlü proje desteği ilan etmiştir. Proje teklif çağrısı yoluyla ilan edilen 8 mali destek programının 5'i kar amacı güden, 3'ü ise kar amacı gütmeyen kurum ve kuruluşlara yönelik olarak planlanmıştır. Bu programlar kapsamında bölgeye aktarılması taahhüt edilen hibe desteği büyüklüğü yaklaşık 75 milyon TL'dir. Bu rakama proje sahiplerinin kendi katkıları da eklendiğinde bölgede harekete geçirilen/geçirilmesi öngörülen kaynak büyüklüğü ise yaklaşık 147 milyon TL'nin üzerine çıkmaktadır. Ayrıca 3 adet doğrudan faaliyet mali destek programı uygulanmış ve ilgili 18 projeye 850 bin TL düzeyinde hibe verilmiştir (KUZKA, 2017a:1).

Son dönemlerde kullanılmaya başlanan başka bir mali destek aracıda Güdümlü Proje Desteğidir. Güdümlü projeler, proje teklif çağrısı yöntemi uygulanmadan doğrudan destek sağlamaya yönelik olan özel nitelikli model projelerdir. Bu projeler ile bölgenin rekabet edebilirliğinin artırılması, bölgedeki iş ortamının iyileştirilmesi, bölgedeki girişimcilik ve yenilikçilik kapasitesinin geliştirilmesi gibi bölgesel gelişmenin hızlandırılmasına yönelik amaçlar güdülmektedir. Örneğin KUZKA 2015 yılında bu proje kapsamında, eş finansman dâhil destek tutarı yaklaşık, 8.883.300 TL. olan "Çankırı Belediyesi Güneş Enerjisi Santrali" projesini destekleme kararı almıştır (Kalkınma Bakanlığı, 2016:50-52).

Tablo 4: KUZKA'nın ve Türkiye Geneli Kalkınma Ajansları Giderlerinin Gerçekleşme (Gerçekleşen/Bütçe) Oranları (%)

Yıllar	KUZKA/ TÜRKİYE	Genel Yönetim Hizmetleri	Plan, Program ve Proje Hizmetleri	İzleme Değerlendirme ve Koord. Hizmetleri	Araştırma ve Geliştirme Hizmetleri	Tanıtım ve Eğitim Hizmetleri	Proje ve Faaliyet Destekleme Giderleri	Toplam
2017	KUZKA	48,2	25,6	12,2	17,4	50,0	36,1	40,5
	TÜRKİYE	49,5	26,5	21,3	24,8	41,1	26,7	31,4
2016	KUZKA	63,58	32,41	10,61	0,78	67,62	36,57	48,65
	TÜRKİYE	65,17	39,6	24,26	33,24	47,29	30,02	37,21
2015	KUZKA	95,1	48,66	75,29	0	48,71	53,13	59,53
	TÜRKİYE	64,5	44,58	43,12	42,12	42,82	33,27	39,16
2014	KUZKA	35,42	30,87	30,85	58,97	79,73	34,58	36,48
	TÜRKİYE	56,05	25,94	17,92	25,74	48,03	32,72	36,67
2013	KUZKA	45,2	10,4	7,5	0,7	62,6	24,4	30,7
	TÜRKİYE	42,7	26,8	22,5	17,4	43,6	26,3	29,6
2012	KUZKA	41,7	13,4	11,7	17,6	22,1	70,6	54,2
	TÜRKİYE	51,4	20,9	12,9	15,7	47,7	31,6	34,7

Kaynak: T.C. Kalkınma Bakanlığı, Kalkınma Ajansları 2012, 2013, 2014, 2015 ve 2016 Yılı Genel Faaliyet Raporlarından ve T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, Kalkınma Ajansları 2017 Yılı Genel Faaliyet Raporundan yararlanılarak hazırlanmıştır.

Tablo 4'de görüldüğü gibi, 2012-2017 döneminde KUZKA'nın giderlerinin gerçekleşme oranı toplamda, 2014 yılı dışında Türkiye ortalamasının üzerinde olmuştur. Özellikle bölge için kritik öneme sahip olan proje ve faaliyet destekleme giderlerinin gerçekleşme oranı 2013 yılı dışında Türkiye ortalamasını aşmıştır. Bu durum KUZKA'nın bu konuda görece iyi bir performans gösterdiğini ifade etmektedir.

3.2. Teknik Destekler:

Bu desteklerin amacı, bölgedeki aktörlerin yerel kalkınmaya katkı sağlayacak ancak kurumsal kapasite yetersizliği gibi nedenlerle gerek hazırlık gerekse uygulama aşamalarında sıkıntı ile karşılaştıkları çalışma ve faaliyetlerine destek sağlamaktır. Bu destekler genellikle program ve proje hazırlanmasına katkı sağlama, eğitim verme, danışmanlık sağlama, geçici uzman görevlendirme ve uluslararası ilişkiler kurma gibi daha çok kurumsal nitelikli ve kapasite geliştirici faaliyetlerle ilgilidir (Kalkınma Bakanlığı, 2017:48).

Sadece kâr amacı gütmeyen kurum ve kuruluşların faydalanabildiği bu desteklere ikişer aylık dönemler halinde başvurular alınmaktadır. Bu

destelerin mali destek programlarından farkı, yararlanıcı kuruluşlara doğrudan bir mali destek sağlanmamakta, bunun yerine ilgili kuruluşlar eğitim verme, program ve proje hazırlamalarına katkı sağlama, danışmanlık sağlama gibi kapasite geliştirici faaliyetler ile desteklenmektedir. KUZKA, kurulduğundan itibaren 2012 ve 2016 yıllarında olmak üzere 2 kez Teknik Destek Programı uygulamış ve 2012 yılı için 24 eğitim projesine 200 bin TL, 2016 yılı için yine 24 eğitim projesine 170 bin 447 TL. hibe vermiştir (<https://www.kuzka.gov.tr/destekler.asp?D=12&Destekler=teknik-destekler>).

3.3. Yatırım Danışmanlığı ve Teşvik Uygulamaları:

Kalkınma Ajansları, Yatırım Destek Ofisleri (YDO) ile bölgeye yapılacak yeni yatırımlar için gerekli idari işlemlerin mevzuat çerçevesinde gerçekleştirilmesine katkı sağlamakta, yerli ve yabancı yatırımcılara danışmanlık hizmeti vermekte, bölgenin yatırım olanaklarını tanıtmakta, dolayısıyla bölgeye yatırımcı çekilmesi kapsamında önemli görevleri yerine getirmektedir. Yatırım Destek Ofislerinde yatırımcılara sunulan hizmetler ücretsiz olup bu işlemler, teşvik belgesi, izin ruhsat işlemlerinde danışmanlık, yatırım yeri gösterme, izin ve ruhsat takibi gibi yatırımcılara destek olunacak bir çok işlemi kapsamaktadır (Kalkınma Bakanlığı, 2017:50). Danışmanlık ve bürokratik işlemlerin kolaylaştırılması amacıyla yapılan bu faaliyetler yatırımcılara özellikle önemli zaman ve maliyet avantajı sağlamaktadır. Bu sayede yatırımcılar her hangi bir maliyete katlanmadan, kafalarındaki birçok soruya cevap bulabilmekte fizibilite için çok fazla zaman ve çaba harcamamaktadır.

KUZKA, Yatırım Destek Ofisleri aracılığıyla gerek bölgedeki yerleşik işletmelere, gerekse bölgeye yatırım yapmak isteyen diğer yatırımcılara ücretsiz danışmanlık ve yönlendirme hizmetleri sunmakta dolayısıyla onların bölgeye yatırım yapmasını sağlamaya çalışmaktadır (<https://www.kuzka.gov.tr/destekler.asp?D=13&Destekler=yatirim-danismanligi>).

Örneğin 2016 yılında KUZKA, Çankırı'da 176, Kastamonu'da 431, Sinop'ta 78 toplam 685 paydaşa bilgilendirme ve danışmanlık hizmeti vermiştir (Kalkınma Bakanlığı, 2017:53-54). Bu tür uygulamalar sayesinde Kalkınma Ajansları kendi bölge potansiyellerine uygun girişimcileri bölgelerine çekerek yerel kaynakların en iyi şekilde değerlendirilmesini sağlamaya çalışmaktadırlar.

3.4. Kümelenme, Konferans, Çalıştay, Sempozyum, Panel Faaliyetleri, Yurtiçi ve Yurtdışı İnceleme Gezileri Gibi Diğer Faaliyetler:

Kümelenme faaliyetlerinin önemli olduğu ve desteklenmesi gerektiği 10. Kalkınma Planı'nda da vurgulanmıştır. Bu nedenle ajanslar için kümelenme potansiyeli olan yığınlaşmaların tespit edilmesi önemlidir. Bu konuda Kastamonu'da küme potansiyeline sahip ahşap sektöründe faaliyette bulunan ve Tosya'daki kapı sanayicilerinden oluşan Kapı Sanayicileri Derneği ile Ajans arasında konu ile ilgili işbirliği protokolü imzalamıştır (Kalkınma Bakanlığı, 2017:59-62).

KUZKA'nın 2016 yılı Faaliyet Raporunda da görüldüğü gibi ajans, Berlin, Dubai ve İzmir'de yapılan turizm fuarlarına katılmıştır. Yine aynı yıl toplantı ve eğitim türünde 46 etkinlik düzenlerken, toplantı, konferans, çalıştay gibi 73 etkinliğe de katılarak, bölgesel kalkınma adına önemli katkılar sağlamıştır (KUZKA, 2017b).

4. KUZKA'nın Faaliyetlerinin Bölgeye Olan Ekonomik Etkileri

Kalkınma Ajanslarının faaliyette buldukları bölgelere olan ekonomik etkileri iki şekilde ölçülebilir. Bunlardan birincisi kalkınma ajansları tarafından verilen desteklerin firmalar üzerindeki ekonomik etkilerini ölçmeye yönelik çalışmalar iken, diğeri ise bölgenin makroekonomik değişkenlerinin süreç içindeki değişim değerleri izlenerek karşılaştırmalar yapılabilir. Birinci duruma uygun bir çalışma KUZKA tarafından 2017 yılında yayımlanmış olup, bu çalışma KUZKA (2017a)'nın 2011 KOBİ Mali Destek Programı kapsamında verdiği desteklerin ekonomik etkilerini analiz ettiği rapor şeklindedir.

4.1. KUZKA (2017a)'nın 2011 KOBİ Mali Destek Programı Karşıt Durum Etki Değerlendirmesi Raporu

KUZKA 2017 yılında, TR82 Bölgesinde verdiği desteklerin ekonomik etkisini ölçmek için, bölgede uyguladığı ilk program olan KOBİ Mali Destek Programı özelinde bir çalışma yapmıştır. Bu çalışmanın yöntemini ve sonuçlarını şu şekilde özetleyebiliriz (KUZKA, 2017a);

1-Çalışmada karşıt durum etki analizi yöntemi kullanılmış olup, destek alan firmalar ile benzer özellikleri taşımasına karşın destek almayan firmalar karşılaştırılmıştır. KOBİ Mali Destek Programı kapsamında projesini tamamlamış olan 52 firmanın 48 tanesinin imalat sektöründe faaliyet gösterdiği tespit edilmiştir. Bu nedenle analizde sadece imalat sektöründeki firmalar dikkate alınmıştır. İmalat sektöründe faaliyet gösteren 48 firmadan 2'si 2016 yılı itibariyle kapanmış olduğu için analize 46 firma üzerinden

devam edilmiştir. Bu kapsamda, ilgili yılda Kastamonu, Çankırı ve Sinop illerinin Ticaret ve Sanayi Odalarında İmalat sektöründe kayıtlı ve destek alan 46 işletme müdahale, 692 işletme ise kontrol grubunu oluşturacak şekilde 762 işletme çalışmanın kitlesini oluşturmuştur. Bu firmalardan 279'u ankete dönüş sağlamıştır.

2-Çalışma sonucunda KOBİ Mali Destek Programı kapsamında desteklenen firmaların (müdahale grubu) 2011-2014 yılları arasında net satışlarını ortalama 2.436.316,74 TL (%83) arttırdıkları ve ortalama 11,59 (%34) kişi ek personel istihdam ettikleri gözlemlenmiştir. Aynı dönemde destek almayan firmaların (kontrol grubu) ise net satışlarını ortalama 1.088.681,27 TL(%34) arttırdıkları ve ortalama 3,41(%9) kişi ek personel istihdam ettikleri gözlemlenmiştir. Sonuç olarak, destek alan firmaların net satışlarında oluşan değişimin yaklaşık %45,94'lık kısmının ve yine firma başına istihdam edilen yaklaşık %24,47 kişinin program kapsamında yaratılan etki sonucu olduğu bulunmuştur.

3-Saha çalışmasında elde edilen verilere göre, KOBİ Mali Destek Programına başvuran firmalar en çok talep edilen belge sayısının fazlalığından ve başvuru süresinin yeterli olmamasından şikâyet etmişlerdir. Öte yandan, başvuru yapan her 4 firmadan 3 tanesi (%73'ü) proje teklifi için danışmanlık hizmeti satın aldığını beyan etmiştir (KUZKA, 2017a).

4.2. Bölgedeki Makroekonomik Değişkenlerin Değişimi

Bölgesel anlamda, kalkınma ajanslarının etkinliğinin değerlendirilmesinde gayri safi yurtiçi hâsıla, işsizlik gibi makro ekonomik değişkenler değerlendirme kriteri olarak kullanılabilir (Ulan ve Saygın, 2016:73). Bu kapsamda TR82 bölgesinin, kişi başına gelir, işsizlik oranı ve kişi başına ihracat gibi temel makroekonomik göstergelerinin KUZKA'nın faaliyete geçmesinden sonra nasıl değiştiği aşağıdaki tablolarda (tablo 5,6,7) görülmektedir.

Bölgesel Gelişme Bağlamında Kalkınma Ajanslarının Faaliyetleri: TR82 Bölgesi (Kastamonu, Sinop, Çankırı) Örneği

Tablo 5: Kişi Başına Gayrisafi Yurtiçi Hasıla						
YIL	TÜRKİYE		TR82		TÜRKİYE	TR82
	Kişi başına Gayrisafi Yurtiçi Hasıla (TL)*	Kişi başına Gayrisafi Yurtiçi Hasıla (\$)*	Kişi başına Gayrisafi Yurtiçi Hasıla (TL)*	Kişi başına Gayrisafi Yurtiçi Hasıla (\$)*	Kişi başına GSYH (TL) yıllık artış hızı (%)**	Kişi başına GSYH (TL) yıllık artış hızı (%)**
2005	9844	7304	7066 (14. sıra)	5243		
2006	11389	7906	7841	5442	15,7	11
2007	12550	9656	8781	6756	10,2	12
2008	14001	10931	9942	7762	11,6	13,2
2009	13870	8980	10126	6556	-0,9	1,9
2010	15860	10560	11752	7825	14,3	16,1
2011	18788	11205	14000	8350	18,5	19,1
2012	20880	11588	15514	8610	11,1	10,8
2013	23766	12480	17161	9012	13,8	10,6
2014	26489	12112	18951 (14. sıra)	8666	11,5	10,4
*2009 bazlı						
**Tabloya göre hesaplanmıştır.						
Kaynak: TÜİK, Ulusal Hesaplar.						

Tablo 5’de görüldüğü gibi bölge, kişi başına gayri safi yurt içi hâsıla açısından 2005-2014 döneminde Türkiye ortalamasının altında kalmıştır. Bölge 26 düzey 2 bölgesi içinde 2005 yılında 14. sırada iken, bu sırasını 2014 yılında da korumuştur. Burada dikkati çeken önemli bir noktada, yıllık kişi başına gelir artış oranının KUZKA’nın kurulum çalışmalarını tamamlayarak bölgedeki faaliyetlerine başladığı 2010 yılından sonraki süreçte sadece 2011 yılında Türkiye ortalamasını aştığı, 2012-2014 yıllarında ise Türkiye ortalamasının altında kaldığı görülmektedir. Bu durum bölgenin Türkiye ortalamasına yakınsama sürecini olumsuz etkilemektedir.

Tablo 6: Kurumsal Olmayan Nüfusun İşgücü Durumu [15+ yaş]						
Yıl	TÜRKİYE			TR82 BÖLGESİ		
	İşgücüne katılma oranı (%)	İşsizlik oranı (%)	İstihdam oranı (%)	İşgücüne katılma oranı (%)	İşsizlik oranı (%)	İstihdam oranı (%)
2008	46,9	11	41,7	53,3	6,7	49,8
2009	47,9	14	41,2	51,5	9,4	46,7
2010	48,8	11,9	43	55,3	8,3	50,8
2011	49,9	9,8	45	59,5	5,7	56
2012	50	9,2	45,4	54,5	5,6	51,5
2013	50,8	9,7	45,9	46,5	6,4	43,5
2014	50,5	9,9	45,5	53,2	6,5	49,8
2015	51,3	10,3	46	53,5	6,8	49,9
2016	52	10,9	46,3	57,3	5,8	54
2017	52,8	10,9	47,1	57,1	4,6	54,4

Kaynak: TÜİK, Hanehalkı İşgücü İstatistikleri

Tablo 6’da görüldüğü gibi, bölge işgücü göstergeleri yönünden Türkiye ortalamasına göre daha iyi konumdadır. Bölge işsizlik oranı bakımından Türkiye ortalamasının altında kalırken, istihdam oranı ve işgücüne katılma oranı bakımından 2013 yılı dışında Türkiye ortalamasının üzerinde değerlere sahip olmuştur. Fakat özellikle son üç yılda (2015-2016-2017) bölgede, işsizlik oranı daha da düşerken, istihdam oranının artması KUZKA’nın faaliyetlerinin olumlu etkisi olarak değerlendirilebilir.

Tablo 7: Bölgenin İhracat Durumu (2007-2017)									
YIL	TÜRKİYE				TR82				Bölgenin ihracat içindeki payı (%)*
	Ekonomik faaliyet. (ISIC, Rev.3) göre ihracat (1000 \$)**	Yıllık İhracat Artış Oranı (%)*	ADNK Sistemine göre nüfus***	Kişibaşına İhracat (\$)*	Ekonomik faaliyet. (ISIC, Rev.3) göre ihracat (1000 \$)**	Yıllık İhracat Artış Oranı (%)*	ADNK Sistemine göre nüfus***	Kişibaşına İhracat (\$)*	
2007	107271750		70586256	1520	138455		732790	189	0,13
2008	132027196	23,08	71517100	1846	291036	110,20	737308	395	0,22
2009	102142613	-22,64	72561312	1408	121158	-58,37	745976	162	0,12
2010	113883219	11,49	73722988	1545	59458	-50,93	743029	80	0,05
2011	134906869	18,46	74724269	1805	93593	57,41	739997	126	0,07
2012	152461737	13,01	75627384	2016	108581	16,01	745525	146	0,07
2013	151802637	-0,43	76667864	1980	221997	104,45	763570	291	0,15
2014	157610158	3,83	77695904	2029	138862	-37,45	756983	183	0,09
2015	143838871	-8,74	78741053	1827	130093	-6,31	757711	172	0,09
2016	142529584	-0,91	79814871	1786	143459	10,27	766303	187	0,10
2017	156992940	10,15	80810525	1943	260804	81,80	765874	341	0,17

*Tabloya göre hesaplanmıştır.
Kaynak:**TÜİK, Dış Ticaret İstatistikleri.
***TÜİK, Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi.

Tablo 7’de görüldüğü gibi bölge, kişi başına ihracat bakımından Türkiye genelinin oldukça altında kalmaktadır. Örneğin 2017 yılında Türkiye geneli kişi başına ihracat 1943 dolar olup, 341 dolar olan bölge ortalamasının yaklaşık altı katıdır. Fakat bu konuda olumlu nokta, 2016 ve 2017 yıllarında bölgenin yıllık ihracat artış oranının, Türkiye geneli ihracat artış oranının oldukça üzerinde olmasıdır. Bunun sonucu olarak 2011 yılında bölge ihracatının Türkiye geneli içindeki payı %0,07 iken 2017 yılında %0,17’ye yükselmiştir.

2010 yılında faaliyetlerine başlayan KUZKA’nın, bölgesel gelişme amacıyla yürüttüğü yukarıda bahsedilen yoğun faaliyetlerine karşın bölge, işgücü piyasası göstergeleri dışında, kişi başına gelir ve kişi başına ihracat göstergelerinde Türkiye ortalamasının oldukça gerisinde kalmıştır. Bu iki göstergeden ihracat açısından olumlu nokta, 2016 ve 2017 yıllarında bölgenin yıllık ihracat artış oranının, Türkiye geneli ihracat artış oranının oldukça üzerinde olmasıdır. Kısa vade de ortaya çıkan bu gelişmelere karşın, KUZKA’nın bölgeye yönelik verdiği destek ve faaliyetlerin gerçek etkisi muhtemelen uzun dönemde daha net şekilde görülecektir.

Sonuç ve Değerlendirme

Tabandan-tavana yönelen yeni kalkınma anlayışı kapsamında kurulan kalkınma ajansları, faaliyet gösterdikleri bölgelerin karşılaştırmalı üstünlüklerinin ortaya çıkarılmasını ve bu üstünlükten en etkin şekilde yararlanılmasını sağlayan önemli aktörlerdir. Türkiye’de 2006 yılından itibaren kurulmaya başlanan kalkınma ajanslarının faaliyetleri, TR82 bölgesi ve bu bölgede faaliyette bulunan KUZKA özelinde değerlendirilmeye çalışılmıştır. Çalışmadan elde edilen bulgular şunlardır;

*Araştırma alanımız olan TR82 bölgesinde mevcut kalkınma ajansı KUZKA 2009 yılında kurulmuş ve 2010 yılında yapılanmasını tamamlayarak Doğrudan Faaliyet Mali Desteği Programı kapsamında 200.000 TL bütçeli programı başlatmıştır (KUZKA, 2010).

*KUZKA, Bölge planının tamamlandığı 2011 yılından itibaren proje teklif çağrısına çıkmaya başlamış ve ilan edilen 8 farklı mali destek programı kapsamında eş finansmanda dâhil yaklaşık 147 milyon TL’nin üzerindeki kaynağı bölgeye aktarmış ya da aktarmaya devam etmektedir. Ayrıca 3 adet doğrudan faaliyet mali destek programı uygulayarak ilgili 18 projeye 850 bin TL düzeyinde hibe vermiştir (KUZKA, 2017a:1). Ajans sağladığı mali destekler yanında, etkileri daha çok uzun dönemde ortaya çıkacak; eğitim, danışmanlık, stratejik analizler, fuar ve tanıtım faaliyetleri, sempozyum, çalıştay, yurt içi ve dışı inceleme gezileri gibi pek çok yararlı faaliyeti yerine getirmektedir. Bu faaliyetler sayesinde bir taraftan yatırımcılar bölgenin karşılaştırmalı üstünlüklerinin olduğu alanlara yönlendirilirken, diğer

tarafından bölgeye dışardan yeni yatırımcılar çekilerek bölgenin kalkınmasına katkı sağlanmaya çalışılmaktadır.

*Kalkınma Ajansları 2012, 2013, 2014, 2015, 2016 ve 2017 yılı genel faaliyet raporları incelendiğinde görüldüğü üzere KUZKA, bölgenin kalkınması için kendisine aktarılan kaynakları hangi oranda kullandığını gösteren bütçe gerçekleştirme oranlarında, genellikle Türkiye ortalamasının üzerinde bir performans elde etmiştir.

*KUZKA 2017 yılında, TR82 Bölgesinde verdiği desteklerin ekonomik etkisini ölçmek için, bölgede uyguladığı ilk program olan KOBİ Mali Destek Programı özelinde bir çalışma yapmıştır. Bu çalışmada, destek alan firmaların net satışlarında oluşan değişimin yaklaşık %45,94'lık kısmının ve yine firma başına istihdam edilenlerin yaklaşık %24,47'lik kısmının programın olumlu etkisinden kaynaklandığı vurgulanmıştır (KUZKA, 2017a). Mikro düzeyde ortaya çıkan bu olumlu gelişmeler uzun vadede muhtemelen bölgenin makroekonomik göstermelerine de yansıtacaktır.

*KUZKA faaliyete başladıktan sonra bölgesel gelişme bağlamında önemli destek ve faaliyetlerde bulunmaktadır. Bölge, işgücü piyasası göstergeleri bakımından genellikle Türkiye ortalamasına göre daha iyi konumda olup, bu göstergeler özellikle son dönemde (2015-2016-2017) daha da iyileşmiştir. Fakat bölge kişi başına gelir ve kişi başına ihracat göstergelerinde Türkiye ortalamasının oldukça gerisinde kalmıştır. Bu iki göstergedeki ihracat açısından olumlu nokta, 2016 ve 2017 yıllarında bölgenin yıllık ihracat artış oranının, Türkiye geneli ihracat artış oranının oldukça üzerinde gerçekleşmesidir.

Fakat yukarıda da bahsedildiği üzere Ajansın destek ve faaliyetlerinin olumlu etkisi muhtemelen uzun dönemde daha net şekilde görülecektir. Bu konuda ümit verici olumlu nokta Tablo 2'de görüldüğü gibi, 2000 yılı genel nüfus sayımında net göç düzeyi -32.547 olan bölgenin, ajansın kurulmasından sonraki süreci kapsayan son beş yıllık (2013-2017) dönemde 2.583 gibi pozitif bir net göç düzeyine sahip olmasıdır. Bu durum bölge açısından oldukça olumludur. Çünkü bölge yıllarca verdiği göç nedeniyle genç nüfusunu kaybetmiş dolayısıyla bölgede yaşlı nüfus oranı yükselmiştir.

Bölgesel gelişme yarışında KUZKA'nın bölgeye olan olumlu katkılarının daha da artması için şunlar önerilebilir;

*KUZKA'nın yaptığı üç yıldız küme analizi ile ağaç ve ağaç ürünleri imalatının bölge için öne çıkan bir sektör olduğu tespit edilmiştir (Ünal, 2014:2). Bu alana yönelik destekler özellikle uluslararası rekabet edebilirliği artırma bağlamında çeşitlenerek artırılmalıdır. Bu sayede bölgede kişi başına ihracat ileriki süreçte artırılabilir.

*Bölge için adeta marka olmuş sarımsak, siyez bulguru, pirinç gibi yöresel ürünlerin bölgeye olan getirisini daha da arttırmak için üretici ve birliklere,

üretim, satış ve pazarlama konularındaki sıkıntılarını giderecek eğitim ve danışmanlık hizmeti verilebilir.

*Milli Tarım Projesi² kapsamında bölge illerinden Çankırı ve Kastamonu mera hayvancılığı yetiştirme bölgesi içinde yer almaktadır. Bu nedenle kırsal kesimden göçü önlemek için, önemli düzeyde mera barındıran bölgede hayvancılık faaliyetlerinin daha fazla desteklenmesi, sektörle ilgili spesifik eğitimlerin verilmesi sağlanabilir.

*Bölgedeki üretici ve işletme sahiplerine özellikle de kırsal kesimde yaşayan halka, faaliyet alanları ile ilgili çıkılan proje çağrıları daha fazla tanıtılmalı, proje yazma eğitimleri yaygınlaştırılarak, bölge halkının destek ve teşviklerden daha fazla yararlanması önü açılmalıdır. KUZKA (2017a)'nın KOBİ Mali Destek Programı için yaptığı araştırmada ankete katılan firmaların yaklaşık %73'ünün proje teklifi için danışmanlık hizmeti aldığı tespit edilmiştir. Bu nedenle KUZKA, daha fazla proje yazma eğitimi ve konu ile ilgili danışmanlık hizmeti vererek firmaların ve üreticilerin proje yazma konusundaki yeterliliklerini arttırmalıdır.

* Bölge illerinin turizm potansiyelleri ile ilgili çalışmalarda da vurgulandığı üzere (İbret vd, 2015; Kandemir ve Gökbeşe, 2017; Uzun, 1998; Kuter, 2007), bölge, sahip olduğu doğal, tarihi ve kültürel özellikleri nedeniyle her mevsim turist çekebilme ve farklı turizm aktivitelerini yapabilme potansiyeline sahiptir.

Bu konuda 2014-2023 TR82 Bölge Planında da vurgulandığı üzere, Ilgaz Tüneli, Kastamonu Havalimanı, yenilenen Sinop Havalimanı, iyileştirilen ve daha da iyileştirilecek olan ilçe bağlantı yolları gibi ulaşımı kolaylaştıran yatırımlar, turizmin gelişmesine katkı yapacaktır (KUZKA, 2016b:113). Bu nedenle KUZKA'nın, bölgenin mevcut turizm potansiyelini değerlendirmeye yönelik destek ve yönlendirmeleri çok önemlidir.

*KUZKA bölge illerinde kurulu üniversitelerle daha fazla işbirliği yaparak bölgenin gelişme potansiyeline yönelik farklı bakış açılarının ve projelerin hayata geçirilmesini sağlayabilir. Özellikle üniversite öğrencilerinin bölge ile ilgili talep ve istekleri dikkate alınarak gençlerin bölgede kalması için gerekli adımlar daha kolay atılabilir.

Kaynakça

Akbulut, Mahmut Umut Ferman ve Göküş Mehmet (2017), "Küreselleşme ve Yerelleşme Sürecinde Bölgesel Kalkınma Ajansları", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 20 (1):79-88.

² https://www.ankaratb.org.tr/lib_upload/Milli%20Tar%C4%B1m%20Projesi.pdf, Erişim tarihi: 08.02.2018.

Beer, Andrew ve Maude, Alaric (2002), "Local and Regional Economic Development Agencies in Australia", *Report Prepared for the Local Government Association of South Australia By School of Geography*, https://www.lga.sa.gov.au/webdata/resources/project/Local_and_Regional_Economic_Development_Agencies_in_Australia_-_2002_Report.pdf, Erişim Tarihi: 25.10.2018.

Dinler, Zeynel (2012), *Bölgesel İktisat*, 9. Baskı, Ekin Basım Yayınevi: Bursa.

Dinçer, Bülent, Özasan, Metin ve Kavasoğlu, Taner (2003), *İllerin ve Bölgelerin Sosyo-ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması (2003)*, DPT, Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü, (Mayıs), Ankara.

Eroğlu, Müzeyyen ve Kum, Melike (2010), "Türkiye'de Kalkınma Ajanslarının İdari Teşkilat İçindeki Yeri", *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Sayı: 35, (Ocak-Temmuz):175-198.

Halkier, Henrik (2011), "Regional Development Agencies: European Trends and Experiences", *1. Uluslararası Bölgesel Kalkınma Konferansı Bildiri Kitabı*, 22-23 Eylül 2011, Birinci Baskı, Malatya. s.1-9.

İbret, Ünal, Aydınöz, Duran ve Uğurlu, Mustafa (2015), "Kastamonu Şehrinde Kültür ve İnanç Turizmi", *Marmara Coğrafya Dergisi*, Sayı: 32, Temmuz - 2015, 239-269.

Gökçe, Orhan ve Turan, Erol (2008) "Kamu Yönetiminin Dönüşümü ve Dönüşümün Temel Unsurları", *Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 8, Sayı: 15: 175-200.

Kalkınma Ajanslarının Kuruluşu, Koordinasyonu ve Görevleri Hakkında Kanun (5449 Sayılı Kanun), 08 Şubat 2006 tarih ve 26074 sayılı Resmi Gazete. https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc090/kanuntbmmc090/kanuntbmmc09005449.pdf, Erişim Tarihi: 04.04.2017.

Kandemir, Orhan ve Gökbeşe, Esra (2017), "Helal Turizmin Türkiye İçin Önemi ve Bölgesel Potansiyelin Değerlendirilmesine Yönelik Nitel Bir Araştırma: Kastamonu İli Örneği", *Türk İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4(12), 299-314.

Kandemir, Orhan ve Kürkcü, Murat (2016), "Bir Refah Göstergesi Olan "Yaşam Endeksi" Bağlamında TR82 (Kastamonu, Çankırı, Sinop) Bölgesinin Analizi", *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Eylül 2016, Sayı:14.

Kandemir, Orhan ve İren, Zübeyde Tuğçe (2017), "Kastamonu İli İşgücü Piyasasının Durumu ve İŞKUR Faaliyetlerinin Analizi", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10 (52): 1063-1075.

Karakılıç, Yusuf (2014), *Yeni Bölgeselleşme Politikaları ve Türkiye'de Bölge Yönetimi*, Birinci Baskı, Seçkin Yayıncılık: Ankara.

Kargı, Nihal (2009), "Bölgesel Kalkınma Yaklaşımlarındaki Gelişmeler ve AB Perspektifi Altında Türkiye'nin Bölgesel Politika Analizi", *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, Yıl:2, 1 (3):19-40.

Keskin, Hidayet ve Sungur, Onur (2010), "Bölgesel Politika Ekseninde Yaşanan Dönüşüm: Türkiye'de Kalkınma Planlarında Bölgesel Politikaların Değişimi", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, Mayıs 2010, Sayı:21: 271-293.

KUZKA (2010), *2010 Yılı Faaliyet Raporu: TR82 Düzey II Bölgesi (Çankırı-Kastamonu-Sinop)*, (Aralık 2010), https://www.kuzka.gov.tr/Icerik/Dosya/www.kuzka.gov.tr_13_PD5X43UP_2010_yillik_faaliyet_raporu.pdf, Erişim Tarihi: 06.02.2018.

KUZKA (2012), *2011 Yılı Faaliyet Raporu*, (Şubat-2012), https://www.kuzka.gov.tr/dosya/2011_yillik_faaliyet_raporu.pdf, Erişim Tarihi: 06.02.2018.

KUZKA (2014), *2013 Yılı Faaliyet Raporu*, (Belge No:2014-KR-2/25), https://www.kuzka.gov.tr/dosya/2013_yillik_faaliyet_raporu.pdf, Erişim Tarihi: 06.02.2018.

KUZKA (2016a), *2016 Yılı Çalışma Programı*, https://www.kuzka.gov.tr/Icerik/Dosya/www.kuzka.gov.tr_225_TN2K96WX_20151223-cp-2016.pdf, 03.04.2017.

KUZKA (2016b), *2014 - 2023 TR82 Düzey 2 Bölgesi (Kastamonu Çankırı Sinop İlleri) Bölge Planı*, 1. Basım, Haziran 2016, [https://www.kuzka.gov.tr/paylasim/20160401_tr82_bolge_plani_\(WEB\).pdf](https://www.kuzka.gov.tr/paylasim/20160401_tr82_bolge_plani_(WEB).pdf), Erişim Tarihi:04.08.2017.

KUZKA (2017a), *2011 KOBİ Mali Destek Programı Karşıt Durum Etki Değerlendirmesi Raporu*, Belge No: 2017-RP-1/108, 1. Basım (Mayıs-2017), https://www.kuzka.gov.tr/paylasim/09_etki_analizi_raporu.pdf, Erişim Tarihi: 20.11.2017.

KUZKA (2017b), *2016 Yılı Faaliyet Raporu*, (Belge No: 2017-KR-1/38) https://www.kuzka.gov.tr/Icerik/Dosya/www.kuzka.gov.tr_277_MW4Y36KE_2016-yillik-faaliyet-raporu.pdf, Erişim Tarihi:12.02.2018.

KUZKA, *Mali Destekler*, <https://www.kuzka.gov.tr/destekler.asp?D=11&Destekler=mali-destekler>, Erişim Tarihi, 20.01.2018.

KUZKA, *Teknik Destekler*, <https://www.kuzka.gov.tr/destekler.asp?D=12&Destekler=teknik-destekler>, Erişim Tarihi: 23.01.2018.

KUZKA, *Destekler: Yatırım Danışmanlığı*,

<https://www.kuzka.gov.tr/destekler.asp?D=13&Destekler=yatirim-danismanligi>, Erişim Tarihi: 23.01.2018.

Kuter, Nazan (2007), “Çankırı Kenti ve Çevresinin Turizm Açısından Değerlendirilmesi”, *ZKÜ Bartın Orman Fakültesi Dergisi*, 9 (11): 71-77.

Küçükali, Adnan (2013), “Sosyal Politika Uygulamalarında Kalkınma Ajansları: KUDAKA Örneği”, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 27 (3):205-220.

Mountford, Debra (2009), “Organising for local development: the role of local development agencies. Summary Report”, *Working document, CFE/LEED, OECD*, 26-27 November 2009, www.oecd.org/dataoecd/54/41/44682618.pdf?contentId=446, Erişim Tarihi: 25.10.2018.

Milli Tarım Projesi: Tarım ve Hayvancılıkta Yeni Dönem, https://www.ankaratb.org.tr/lib_upload/Milli%20Tar%C4%B1m%20Projesi.pdf, Erişim Tarihi: 08.02.2018.

Przygoda, Mirosław (2015), "New Trends in the Regional Development", *International Journal of Management Science and Business Administration*, 1 (11) : 47-54.

Oskay, Cansel Seymen ve Kubar, Yeşim (2007), “Avrupa Birliğine Uyum Sürecinde Türkiye’de Bölgesel Kalkınmanın Finansmanında Kalkınma Ajansları”, *Selçuk Üniversitesi Karaman İ.İ.B.F. Dergisi Yerel Ekonomiler Özel Sayısı (Mayıs 2007)*: 204-214.

Övgün, Barış (2011), “Türk Kamu Yönetiminde Yeni Bir Örgütlenme: Kalkınma Bakanlığı”, *Ankara Üniversitesi, SBF Dergisi*, 66 (3): 263-281.

Özen, Pınar (2005), “Bölge Kalkınma Ajansları”, *TEPAV*, Mayıs, 2005. http://www.tepav.org.tr/upload/files/1271245092r8246.Bolgesel_Kalkinma_Ajanslari.pdf, Erişim tarihi: 13.11.2017.

Özer, Yunus Emre (2007), “Küresel Rekabet-Bölgesel Kalkınma Ajansları ve Türkiye”, *Review of Social, Economic & Business Studies*, 9 (10):389-408.

Pehlivan, Pınar (2013), “Türkiye’de Kalkınma Ajanslarının Yerel Ekonomi Üzerine Etkileri: Zafer Kalkınma Ajansı Örneği”, *CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 11 (3):412-438.

Sakal, Mustafa ve Demirhan, Habip (2014), “Bölgesel Politikalar Eksenindeki Değişim Sürecinde Türkiye’de İzlenen Bölgesel Kalkınma Politikalarının Analizi”, *Türkiye’de Bölgesel Kalkınma ve Teşvik Politikaları* (Editör: Mine Nur BOZDĞAN) içinde, 1. Baskı, Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti.: Ankara, 179-208.

T.C. Kalkınma Bakanlığı (2013a), *İllerin ve Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması (SEGE-2011)*, Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü, Ankara,

<http://www3.kalkinma.gov.tr/PortalDesign/PortalControls/WebContentGost erim.aspx?Enc=51C9D1B02086EAFB13C239EE2D6723BE>, Erişim Tarihi: 12.01.2018.

T.C. Kalkınma Bakanlığı (2013b), *Kalkınma Ajansları 2012 Yılı Genel Faaliyet Raporu*, <http://www.kalkinma.gov.tr/pages/content.aspx?l=7a0b8e4a-dd0f-43b1-880c-e682b9d15cc3&i=568>, Erişim Tarihi: 07.02.2018.

T.C. Kalkınma Bakanlığı (2014a), *Bölgesel Gelişme Ulusal Stratejisi (2014-2023), "Daha Dengeli, Topyekûn Kalkınma, Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü*, (Aralık 2014), <http://abdigm.meb.gov.tr/projeler/ois/003.pdf>, Erişim Tarihi: 12.01.2018.

T.C. Kalkınma Bakanlığı (2014b), *Kalkınma Ajansları 2013 Yılı Genel Faaliyet Raporu*, http://www3.kalkinma.gov.tr/DocObjects/Download/16009/Kalk%C4%B1n ma_Ajanslar%C4%B1_2013_Y%C4%B1l%C4%B1_Genel_Faaliyet_Raporu.pdf, Erişim Tarihi: 12.02.2018.

T.C. Kalkınma Bakanlığı (2015), *Kalkınma Ajansları 2014 Yılı Genel Faaliyet Raporu*, http://www3.kalkinma.gov.tr/DocObjects/View/16069/Kalk%C4%B1nma_Aj anslar%C4%B1_2014_Y%C4%B1l%C4%B1_Genel_Faaliyet_Raporu.pdf, Erişim Tarihi: 22.01.2018.

T.C. Kalkınma Bakanlığı (2016), *Kalkınma Ajansları 2015 Yılı Genel Faaliyet Raporu*, http://www3.kalkinma.gov.tr/DocObjects/Download/16104/KA_2015_Y%C4 %B1l%C4%B1_Genel_Faaliyet_Raporu_14.10.2016_SonV3.pdf, Erişim Tarihi: 12.02.2018.

T.C. Kalkınma Bakanlığı (2017), *Kalkınma Ajansları 2016 Yılı Genel Faaliyet Raporu*, http://bolgesel.kalkinma.gov.tr/wp-content/uploads/2017/12/Kalkinma_Ajanslari_Genel_Faaliyet_Raporu.pdf, Erişim Tarihi: 22.01.2018.

T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı (2018), *Kalkınma Ajansları 2017 Yılı Genel Faaliyet Raporu*, <https://kagm.sanayi.gov.tr/Handlers/DokumanGetHandler.ashx?dokumanId=5ba8a84c-d412-47cb-9ce5-f634b9e9eb9f>, Erişim Tarihi: 28.10.2018.

Tudor, Pendiuc (2014), "Realities and Perspectives on Regional Development in Romania," *Management Strategies Journal, Constantin Brancoveanu University*, Vol. 23(1), 35-41.

Tutar, Filiz ve Demiral, Mehmet (2007), "Yerel Ekonomilerin Yerel Aktörleri: Bölgesel Kalkınma Ajansları", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 2(1), 65-83.

TÜİK, *Göç İstatistikleri*,

<https://biruni.tuik.gov.tr/bolgeselistatistik/degiskenlerUzerindenSorgula.do?durum=acKapa&menuNo=178&altMenuGoster=1&secilenDegiskenListesi=>
Erişim Tarihi: 26.10.2018.

TÜİK, *Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemine Göre Yaş Bağımlılık Oranı*,
<https://biruni.tuik.gov.tr/bolgeselistatistik/tabloOlustur.do#>, Erişim Tarihi:
26.10.2018.

TÜİK (2017), “İstatistiklerle Yaşlılar, 2016”, 16 Mart 2017 tarih ve 24644 sayılı
Haber Bülteni, <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=24644>,
Erişim Tarihi: 08.08.2017.

TÜİK, *Ulusal Hesaplar*,

<https://biruni.tuik.gov.tr/bolgeselistatistik/degiskenlerUzerindenSorgula.do?durum=acKapa&menuNo=113&altMenuGoster=1&secilenDegiskenListesi=>,
Erişim Tarihi: 08.11.2018.

TÜİK, *Hanehalkı İşgücü İstatistikleri*,

<https://biruni.tuik.gov.tr/bolgeselistatistik/tabloYilSutunGetir.do?durum=acKapa&menuNo=345&altMenuGoster=1>, Erişim Tarihi: 28.10.2018.

TÜİK, *Dış Ticaret İstatistikleri*,

<https://biruni.tuik.gov.tr/bolgeselistatistik/degiskenlerUzerindenSorgula.do?durum=acKapa&menuNo=292&altMenuGoster=1&secilenDegiskenListesi=1846>, Erişim Tarihi: 08.11.2018.

TÜİK, *Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi*,

<https://biruni.tuik.gov.tr/bolgeselistatistik/degiskenlerUzerindenSorgula.do?durum=acKapa&menuNo=292&altMenuGoster=1&secilenDegiskenListesi=1846>, Erişim Tarihi: 08.11.2018.

TÜİK, <http://www.tuik.gov.tr/>, Erişim tarihi: : 08.11.2018.

Ulan, Mehlika Özlem ve Saygın, Didem (2016), “Avrupa Birliği’ne Uyum Sürecinde Türkiye’de Bölgesel Kalkınma Ajansları ve Bölgesel Kalkınmaya Etkisi”, *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 14 (28):71-99.

Uzun, Ali (1998), “Sinop İlinin Bazı Doğal Turistik Çekicilikleri”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt: 11.

Ünal, Vedide Zeynep (2014), *TR82 Bölgesi 3 Yıldız Küme Analiz Çalışması*, Kuzey Anadolu Kalkınma Ajansı (KUZKA),
https://www.kuzka.gov.tr/Icerik/Dosya/www.kuzka.gov.tr_10_YV4Y03WJ_tr82-bolgesi-3-yildiz-kume-analizi.pdf, Erişim Tarihi: 23.11.2017.

Yılmaz, Battal (2011), “Bölgesel Politikaların Tarihsel Gelişimi ve Yeni Bir Model Olarak Kalkınma Ajansları”, *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi (Eski Adı Akademik Fener)*, Sayı: 15: 29-41.

